

Fængslet

Horsens og Historien

Det er en stolt dag for Horsens og for Danmark, da "Straffeanstalten" åbner den 21. maj 1853, og de første 40 fanger rykker ind. Forud er gået mere end 50 år med kommissioner, tanker og studierejser om den nye revolutionerende idé, ikke bare at straffe, men også at forbedre. Der har godt nok også været årelange diskussioner, men aldrig om målet, kun om midlet, det vil sige hvordan man bedst opnår forbedringen. Der spares hverken på penge eller anstrengelser i byggeriet. Den eneste modifikation er, at kongen beder om, at et påtænkt tårn erstattes af et mindre pompøst spir. Så da de første fanger rykker ind, er det i en topmoderne institution, hvor ingen detaljer er overladt til tilfældighederne. For Horsens betyder fængslet prestige, arbejdspladser og øgede erhvervs muligheder, og bygningerne på toppen af bakken er et vartegn for byens succes. Helt frem til 1970'erne, hvor samfundet erkender, at fængsler, i den form de har, nok straffer, men ikke forbedrer. Og efter 100 års stolthed, bliver fængslet nu en klods om benet. Men det er en helt anden historie.

Kongen om forbedring 1842

"Da vi ansee Fangernes Isolering som et væsentlig Middel til deres Forbedring, finde vi det hensigtsmæssigt, at der for Forbrydere, der idømmes paa kortere Tid, opføres Forbedringshuse efter philadelfiske eller fuldstændige Isoleringssystem, dog med den Modifikation, at der i samme Indsattes enkelte Værelser, i hvilke Forbrydere, hvis Sinds- eller Legemesforfatning maatte gøre det betænkeligt at underkaste dem stræng Isolering, kunne anvises Fælleds Arbejde."

(Kongelig resolution 25. juni 1842.)

Kongen om tugt 1842

"Derimod ville Vi, at der for Forbrydere, der inddømmes paa en længere Aarrække eller paa Livstid, skulle opføres Tugthuse med eenlige Celler til Ophold for Fangerne om Natten, men med fælles Arbejdssale, i det væsentlig overensstemmende med den af Vort Danske Cancelli anbefalede Plan."

(Kongelig resolution 25. juni 1842)

Forbedringstanken

Da Fængslet åbner, er det med gode intentioner om, at de fanger, som stoppes ind i den ene ende for at afsone deres straf, kommer afsonede ud i den anden, og samtidig i en ny og forbedret udgave. Tankerne havde været undervejs i Danmark i mere end 50 år, og på grundlag af en kongelig resolution fra 1842, skulle to varianter af den nye måde at tænke straf på, afprøves i Danmark. Tugten i Horsens og forbedringen i Vridsløselille. Men allerede i 1875, bygges der et forbedringsafsnit i Horsens, og der skulle derfor tages hensyn til to forskellige afsoningsformer i samme bygning. Samtidig stod det hurtigt klart, at de gode intentioner til trods, fejlede eksperimentet. Som straf fungerede fængselsstraffen, men fangerne blev ofte mentalt syge og desuden ofte fastholdt i kriminalitet. Og i 1978 skriver inspektør Frederiksen i anledning af fængslets 125 års jubilæum: "Efter min ærlige opfattelse fra over 35 års arbejde inden for kriminalforsorgen...kan og bør en frihedsberøvelse kun være den allersidste udvej, samfundet i en slags "nødværge" anvender."

Hvorfor et fængsel?

"I blandt de indretninger, som i staterne ere blevne nødvendige og i store stæder uundværlige, regner man med billighed straffehusene. Deres bestemmelse er ikke blot at standse forbryderen i sit løb og give den vanartige en bevæggrund mere til afhold fra laster, men endog at bringe den vildfarende eller forførte tilbage på rette vej og gengive staten en nyttig borger." Tankerne om en kombination af straf og forbedring, er fra en cancelli-skrivelse, fra 1789. Det er ordet "forbedring" man skal bide fat i. Det er en ny tanke i den danske retspleje. 54 år senere munder den ud i, at de første 40 fanger i 1853 indsættes i "Horsens Straffeanstalt". De mellemliggende år er blevet brugt på at studere fængsler i Europa og USA, og tilpasse det man lærte, til danske forhold. Resultatet bliver et kompromis mellem to fremherskende ideologier, hvor fangerne gennem disciplin, arbejde, isolation og religiøs påvirkning straffes, men samtidig forbedres. Kompromiset er, at dem der skal sidde i Horsens, ikke forventes at kunne forbedres, og derfor ikke skal være i total isolation.

Hvorfor et fængsel i Horsens?

En kongelig resolution af 25. juni 1842 medførte en nyorganisering af det danske fængselsvæsen. En af grundpillerne bag resolutionen var, at man ikke blot skulle straffe, men også forbedre fangerne - gøre dem til gode samfundsborgere, hvis det var muligt. Det blev besluttet, at et forbedringshus skulle opføres på Sjælland, til dem man mente var modtagelig overfor forbedring, og et tugthus i Jylland til de fanger, der var tidligere straffet eller havde begået grove forbrydelser, og derfor var udenfor pædagogisk rækkevidde. Mange byer ville gerne have et fængsel, blandt andet Horsens. I 1842 havde Horsens mistet sin status som garnisonsby, da Det Slesvigske Kyrasserregiment blev nedlagt. Byen var derfor interesseret i nye statslige arbejdspladser. I 1844 faldt valget på Horsens, bl.a. på grund af byens centrale placering. Den gamle eksercerplads blev indkøbt af staten til formålet i 1846, hvor købsaftalen blev underskrevet. Byggeriet gik i gang, og i 1853 stod fængslet klart til at modtage de første fanger.

Byggeriet

At bygge et fængsel er ikke noget man bare gør. Det kræver forberedelse. Ikke mindst, når det fængsel man vil bygge skal være den fysiske ramme om helt nye ideer om forbedring og straf. Da byggeriet går i gang i 1846, er det efter mange års intens planlægning, blandt andet med at studere fængselsbyggerier i Europa og USA. Fængslet i Horsens er inspireret af flere, men nok mest af et fængsel i Halle i Tyskland, som Bygningsingeniør Friis besøgte i 1841. Friis tegner et fængsel med natceller, dagceller (til straf og modtagelse), arbejdssale, vaske- og latrinrum, kirke, sygehus, betjentkaserne, portbygning og tjenesteboliger. Han sender udkastet til kongen, der godkender alt med undtagelse af en enkelt ting: tårnet midt på sydfløjen skal væk. I stedet kommer et mindre pompøst spir.

Fængslets officielle navne

Statsfængslet i Horsens har gennem tiden haft mange navne. I perioden 1853-1930 var fængslets officielle navn "Horsens Straffeanstalt". I 1930 blev der vedtaget en ny straffelov, og i den forbindelse blev fængslet omdøbt til "Statsfængslet i Horsens". Under 2. verdenskrig brugte tyskerne navnet "Horsens Tugthus" om en enkelt celleafdeling (1. etage i midterfløjen), der under krigen blev brugt til at huse danske modstandsfolk. Fra 1953 til 1973 hed fængslet "Forvaringsanstalten og Særfængslet i Horsens". I denne periode husede fængslet fortrinsvis fanger, der var idømt

tidsubestemt forvaring (også kaldet psykopatforvaring) og fanger idømt særængsel (tidsbestemt forvaring). I 1973, da de tidsubestemte forvaringsdomme stort set var afskaffet, gik man tilbage til "Statsfængslet i Horsens", og det hed det fortsat, da fængslet lukkede i 2006.

Fængslets uofficielle navne

Navnet "Horsens Tugthus" bliver ofte brugt i folkelig tale. Årsagen er nok, at indtil 1930 afsonede fanger med tugthusdomme deres straf i Horsens. Ligeledes brugte tyskerne under 2. verdenskrig navnet "Horsens Tugthus" om en enkelt celleafdeling, der blev brugt til at huse danske modstandsfolk. Men officielt har hele fængslet aldrig heddet "Horsens Tugthus". Kælenavnet "Slottet" stammer fra en beretning om den prøjsiske general Wrangel, der i 1864 kom til Horsens med den prøjsiske hær. Generalen så en stor bygning på bakken nær Horsens og sagde "På dette slot vil jeg bo". Navnet "Slottet" benyttede virksomheden Servus Gruppen, da de i 2007 indgik en aftale med Horsens Kommune om at åbne fængslet for publikum. "Slottet i Horsens A/S" havde dog en kort levetid og blev erklæret konkurs i 2010.

General Wrangels Slot

Et af de mange navne, som Statsfængslet i Horsens er blevet kaldt, er "Slottet". Der er en lille sjov historie bag netop dette navn. Tidligere værkmester I. P. Jensen skriver i sin bog "8 Aar i Horsens Tugthus" fra 1927, at da den prøjsiske general Wrangel i 1864 ankom til Horsens med sine tropper, fik han fra en bakketop øje på fængslet, og skulle have sagt: "Paa dette Slot vil jeg bo". "Slottet" viste sig at være fængslet i Horsens. Da general Wrangel fandt ud af, at der ikke var tale om et slot, men et fængsel, valgte han en anden overnatningsmulighed.

(Citat fra: Værkmester I. P. Jensen, 8 Aar i Horsens Tugthus, 1927, s. 5)

Direktør for fængselsvæsenet H. Tetens om fængslet

"Opførelsen af "Horsens tugthus" skete som et led i en reformbevægelse indenfor fængselsvæsenet omkring midten af det forrige århundrede. For den tid betød den nye anstalt en vældig omvæltning i vilkårene for fangebehandlingen, og siden har anstalten medlevet den betydelige udvikling, som har fundet sted i de forløbne år indtil den nyeste tids stærkt differentierede kriminalforsorg... Om end uhensigtsmæssig til formålet har man fundet, at den gamle anstalt endnu ikke var helt ubrugbar – men man må dog ønske, at dens levetid snart var omme."

(H. Tetens 1953, i: Statsfængslet i Horsens. 1853 – 1953, Forordet)

Citat af fængselsinspektør 1978

"Efter min ærlige opfattelse fra over 35 års arbejde inden for kriminalforsorgen... kan og bør en frihedsberøvelse kun være den allersidste udvej, samfundet i en slags "nødværge" anvender." (Fængselsinspektør Frederiksen, 1978, s. 8)

Fængselsinspektører

Den første inspektør, Frederik Bruun, var en af forgangsmændene for fængselsreformen i 1842. Hans grundtanke var at fangernes skulle have mulighed for at lære deres svage og stærke sider at kende, så de ville få mere selvtillid og kunne udvikle sig selv. Derfor lagde Bruun meget vægt på progressivitet – at fangen ikke bare skulle opbevares, men udvikles. Nogenlunde samme udgangspunkt havde for eksempel inspektør Frederiksen. Han var personligt interesseret i fangerne som mennesker og holdt kontakten med løsladte fanger og deres familier. For Frederiksen

burde fængsels- og frihedsberøvelse være den allersidste udvej – hvilket må siges at være overraskende for en mand, der lever af det.

Men selv blandt fængselsinspektører findes der brodne kar. En stor skandale ramte fængslet i 1885, da man fandt ud af at inspektør Mazanti havde svindlet og stjålet fra fængslet. Han blev fyret og idømt 3 måneders fængsel. Men sådan en har der heldigvis kun været en af.

Straf

Fangerne kom til fængslet med forskellige typer af domme. Først kom fangerne med de hårde tugthusdomme, men fra 1875 modtog fængslet også fanger med de mildere forbedringsdomme. I 1933 trådte en ny straffelov i kraft, hvor straf og forbedring blev samlet i et. Desuden har fængslet i en kort periode huset danskere med tyske krigsdomme, og i en længere periode været særfængsel og forvaringsanstalt.

Celler

Fængslet modtog fanger med domme, som krævede hver sin celletype. Natcellen (1853-1933) var en boks på 3,2 m² uden vindue, lys og varme, som tugtfangerne sov i. Forbedringscellen (1875-1933) var til forbedringsfangerne, som opholdt sig i cellen hele døgnet. Den var på 6,3 m² og havde vindue, elektrisk lys og varme. Med den nye straffelov i 1930 kom den moderne celle (1933-2006).

Fremtidens fængsel

I 1980'erne satte en ny type af fanger et markant præg på fængslet. Den organiserede kriminalitet vandt frem, og fanger fra disse miljøer styrede i høj grad fangernes hverdag. Derfor blev behovet for at kunne isolere afdelinger fra hinanden stort. Særafdelingen på 4. vest var fængslets generalprøve på, hvad man ønskede af det nye Statsfængslet Østjylland, som stod klart i 2006.

Løsladelse

Da fængslet blev bygget i 1853, var formålet, at fangen skulle straffes men også forbedres. Han skulle fjernes fra kriminaliteten og blive en god og produktiv samfundsborger. Siden fængslets start er der lavet statistikker over, hvor mange af fangerne, der vender tilbage. I 1883 var det 25 %, og i 2010 var det 36 %.